

1981 NOV 2 21

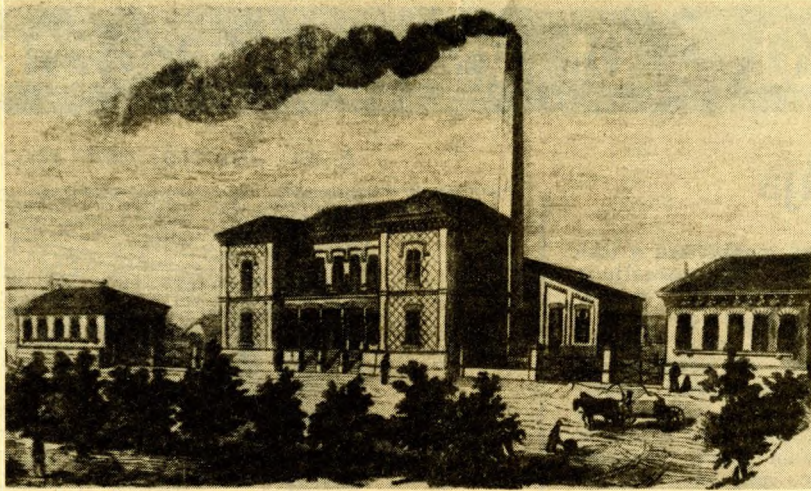
MAGYARORSZÁG

Főváros 244

Gázláng

Lámpás gyerek

Légszesz utca

AZ EGYKORI LÉGSZESZGYÁR
300 primitív olajmécses

„Budapesten... nem láthatunk világosságot, mert ezt rossznak tartják, minthogy a Nemzeti Színház légszeszvilágításának rossz a szaga, s nálunk ily fontos ok is elég a jónak megdöntésére” — olvasható a Jelenkor egyik 1841. évi számában.

A Nemzeti Színháznak már 1840-ben saját, házi — akkor légszesznek nevezett — gázfejlesztő készüléke volt, a pesti polgárságnak azonban még másfél évtizedig, a budaiaknak további hat esztendőig kellett várniuk arra, hogy „láthassanak világosságot.”

Pesten 125 évvel ezelőtt, 1856. december 23-án gyulladtak ki legelőször a gázlámpák, 838 a belterületi utcákon és a középületekben, 9148 pedig azoknak a jómódú, főként belvárosi és lipótvárosi polgároknak a lakásában, üzletében, vagy műhelyében, akik még tudták fizetni a gáz bevezetésének tetemes költségeit.

A gázlámpák megjelenése Pest utcáin egyik korai tényezője volt a városias környezet kialakításának, a nagyvárossá fejlődés kezdeti szakaszának.

Üres pénztár

A XVIII. század elején egyedül a Hold „látta el” a közvilágítás feladatát — már amikor holdvilágos volt az éjszaka. A város tanácsa évtizedekig makacsul ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy éjszaka fölösleges az utcákat kivilágítani. Párizs, Bécs és London a XVII. század utolsó negyedében úgy oldotta meg a közvilágítás kérdését, hogy lakóit kötelezte: a holdfény nélküli éjszakákon utcára nyíló ablakaikban mécses égessenek.

A pesti tanács vonakodásában szerepe volt a város roppant szegénységének is, pénztára többnyire üresen állt. A tanács 1709. március 27-i üléséről felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy 5 szál gyertya árát nem tudták kifizetni, felkérték a kereskedőt, legyen türelmellel a jobb viszonyok beköszöntéig.

A város éjszakai vak sötétsége valósággal menedéket nyújtott a bűnöző elemeknek, a garázdaságok, rablások, fosztogatások és gyilkosságok száma egyre növekedett. A közrend őrei, a darabontok — heten voltak — természetesen mit sem tudtak tenni ez ellen. A romló közbiztonság, az éjszakai bűncselekmények elszaporodása végül is valamilyen cselekvésre kényszerítette Pest város vezetőjét. A tanács 1715. szeptember 9-én hozott határozatával úgy vélte megoldani az összetett kérdést, hogy az esti harangzó utáni időre kijárási tilalmat rendelt el. A

hivatali nyelv akkor még német volt, a tanácsi határozat — Pásztor Mihály fordításában — magyarul így hangzik: „Ezennel elrendeljük, hogy esti harangzás után nyáron 9 órán, télen pedig 8 órán túl senki kocsmában, vendéglőben, vagy az utcán ne találtassék, mert különben az ilyenek haladéktalanul bekísértetnek, és irgalmatlanul megbüntettetnek. Aki pedig éjszaka lenne kénytelen hazamenni, annak megparancsoltatik, hogy égő gyertya, vagy lámpás nélkül ne találtassék, hanem alkalmazkodjék mindenki a parancshoz és óvakodjék a büntetéstől.”

A bölcs magisztrátus olyanformán okoskodott, hogy aki éjszaka nem jár az utcán azt nem érheti baj, ezzel megjavul a közbiztonság, tehát továbbra sincs szükség közvilágításra, de a darabontokra sem, s így mindkettő költségeit meg lehet takarítani.

A polgárság tekintélyes részét azonban — különösen farsang idején — nem lehetett éjszakára a lakásába parancsolni, és akadtak akiknek sötétedés után is járniuk kellett az utcán. Ezek kézilámpást vittek magukkal, aztán lassanként kialakult a lámpahordó gyerekek „intézménye”. Egy-két krajcárért kimaradókat, amire nemcsak az lámpával hazakísérték az éjszakai előírás miatt, hanem azért is szükség volt, mert a kátyukkal, buktatókkal teli, zéguós utcákon teljes sötétségben roppant nehéz volt közlekedni. A gazdag embereket persze cselédjük kísérte éjszaka, lámpával vagy fáklyával világítva előtűnik az utat. A lámpás gyerekek népszerűségét az a körülmény sem csökkentette, hogy 1770-ben a közbiztonság javítása érdekében néhány éjjeliőrt fogadott fel a város. (A budai hegyek nyári vendéglői körül éjszakánként még a jelen századunk húszas-harmincas éveiben is találkozhattunk lámpás gyerekekkel és öregekkel.)

Mérges lánggal ég

A pesti tanács éjszakai kijárási tilalmának elrendelése után még 75 év telt el a közvilágítás — természetesen még egészen kezdetleges módjának — megvalósításáig. 1790. január 1-én 300 primitív olajmécses gyújtottak ki a város belterületének utcáin. A lámpákat vagy egyszerűen a falra, vagy szabadon álló facölöp tetejére erősítették, Buda a hasonló közvilágítás bevezetésében 13 évvel megelőzte Pest városát.

Az elkövetkező évtizedekben az olajlámpák száma megsokszorozódott, gyér fényüket külföldi találmányok felhasználásával igyekeztek némileg erősíteni, de ez nem sok sikerrel járt.

A fejlődés azonban itt nem állhatott meg. A város gyorsuló ütemben épült, terjeszkedett, a XIX. század harmincas éveire Budapest lakosainak száma már meghaladta a százezer főt. Hovatovább égető kérdéssé vált a közművesítések hiánya. Ennek elválaszthatatlanul összefüggő elemei közül legelőször a közvilágítást kívánták magasabb színvonalra emelni, de ez egyelőre ellenállásba ütközött. Idézünk egy korabeli jegyzőkönyvből: „Az utcák éjjeli világításának javításáról a pestvárosi gazdasági bizottság megpendíti a légszeszvilágítás behozatalát is, de ez még időelőttinek találtatik.”

Párizsban már több évtizedes, de Bécsben is mintegy tizenöt éves múltja volt már a gázvilágításnak, amikor Pest városa végre ideiglenes szerződést kötött egy boroszlói gáztársasággal. A szerződés végrehajtását azonban a 48-as forradalom szele elsöpörte és a szabadságharc után csak egy fél évtized múlva került a kérdés újból napirendre. 1855 májusában 25 évre szóló szerződést kötöttek az Osztrák Légszesz Társasággal, s az év végén már javában folyt a gázgyár építése a Légszesz utcában, amely nevében napjainkig is őrzi ennek emlékét.

„Vidéki utazónak ki Pestre jó, és ennek utcáit járja — írta a Vasárnapi Újság 1856. július 27-én — igen szembetűnő azon nagyarányú és roppant költséget igénylő készülétei, melyek a város minden utcáinak, házainak és boltjainak gázzal (azaz mesterségesen kifejlesztett gyulékony, éghető levegővel) leendő éjjeli kivilágításához szemléltetnek, a külföldi nagyvárosok példája szerint. Utczáinkon mindkét felől a kövezet felfeszítették, kétlábnyi mély árkok ásatnak, ezekbe vas öntetű csövek egymáshoz forrasztva lerakatnak, melyeken majd a gáz éjjel és nappal áradni fog, hogy ahol kívántatik csapokon kieresztessék és világításra meggyújtassék. A szélesebb utcákon vas öntetű magas candeláberek, azaz lámpatartók is ásatnak le, egymástól mintegy 20 lépésnyi távolságra. A gáz kifejtése a városon kívül fog történni tüzelés erejével, óriási nagyságú kazánokból, melyekből a csövek mindennemű irányban kierednek. A gáz mérges lánggal ég és bűz nélkül.”

A Társaság októberre ígérte a gázvilágítást. Szeptember 14-én a Vasárnapi Újság ezt írta: „Pest utcáin a gázcsövek majd mindenütt leásvák, sőt az igen csinos lámpákat is kezdik felrakni már és mi mégsem hisszük, hogy amint ígérték, októberben már gáz világítandja utcáinkat, mert láttuk a napokban a gazométert és úgy találtuk, hogy annyi ott még a hátralevő és elkészítendő, hogy azt

kétszer annyi munkás sem fogna októberre elvégezni.”

Nos már 125 évvel ezelőtt is előfordult, hogy „csúszott” egy létesítmény befejezésének határideje: csak karácsony előestéjén gyulladtak ki Pesten a gázlángok. Az első benyomások keserű csalódást hoztak, mert mindenki sokkal nagyobb „fényességre” számított. Ennek ellenére a közéleti férfiak nem kis büszkeséggel nyilatkoztak a „modernizálásról”. Jókai Mór a Vasárnapi Újság 1856. december 28-i számában az év fontos eseményeit felsorolva, többek között ezt írta: „Nevezetes városaink iparkodtak lépést tartani a korrall. Országunk fővárosa Buda-Pest ez évben nyerte budai alagútját és gázvilágítását is.”

Pontosabban egy hónap múlva 1857. január 28-án ugyancsak a Vasárnapi Újságban csipős glossza jelent meg: „Az olajjal világítás barátainak tegnap este megvirradt. Utczáinkon ugyanis teljesen besötétedett, de e concessióval tartozott a légszesz világító társulat az anciennitásnak. A kiengesztelődés tökéletes volt, mert a légszeszlámpák befogadták homályos, ritkán törölt üveg oldalai közé újból az olajlámpát. Sokan nem ismerték föl a különbséget a tegnapi és a mai világítás között. Ezek a légszeszvilágító társulat működésének első napjaiban, a kezdet nehézségeinek nem méltányolásával, azt üzenték az illetőknek, hogy mi láttunk már jobb légszesz világítást is.”

Valóban láthattak, a város hozzá nem értő urai ugyanis a gáztársasággal kötött szerződésben nem határozták meg a kívánt fényerő mértékét. Ezt a mulasztást csak öt év múlva sikerült helyrehozniok, ettől függetlenül azonban a gázvilágítás gyors ütemben terjedt. 1873-ra Pesten már több mint 40 000, a három városrészen pedig az egyesítés előestéjén már közel 50 000 gázláng égett. Budára 1862-ben a Lánchídra szerelt csövezeteken vitték át a gázt, majd négy évvel később Buda saját gázgyárat kapott, 1870-ben pedig Óbuda utcáit is bekapcsolták a csőhálózatba.

Auer-harisnya

1864-től a gázvilágítás mellett a korábban feltalált petróleum lámpák is megjelentek a főváros utcáin és a város külterületein még jelen századunk tizes éveiben is jobbra ezek világítottak.

Az általános technikai fejlődés folyamatából persze a gázvilágítás sem maradt ki. A legnagyobb jelentősége volt e téren a gázizzótest feltűnésének. Auer von Welsbach német kémikus találmányának. Az „Auer-harisnya” a gáz fényerejét sokszorosára növelte és a világítást egyenletessé tette.

A főváros ötvenhárom évig nyögte a szakszerűtlenül kötött szerződés hátrányait, míg végre 1910-ben megváltotta a gáztársaságot, és saját kezelésébe vette a gázműveket. Egy évvel korábban a Rákóczi úton szénpálcás ívlámpákkal először kísérte meg elektromosság felhasználását a közvilágításban. A következő hetven esztendő folyamán a villanylámpák fokozatosan kiszorították a gázlángot Budapest utcáiról, de teljesen napjainkig sem szüntették meg. 1971-ben 632 gázlámpa égett a közvilágításban, és ma még mindig 231 van belőlük, jórészt műemlékek hangulati elemül szolgálnak. Az I. kerületben 108, a II. kerületben 16, a VIII. kerületben 17 és a XII. kerületben 90 gázláng fénye emlékeztet a régmúlt időkre.

VAJDA GYULA